

Değer Kavramı Ekseninde Derin Ekoloji Yaklaşımının Çözümlemesi

Bilge Kağan Şakacı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF, e-posta: ksakaci@gmail.com.

Özet

Çalışmanın amacı son yıllarda sıkça gündemde yer almaya başlayan derin ekoloji hareketinin nasıl bir değer yaklaşımı benimsediğini analiz ederek ortaya koymaktır. Bu bağlamda derin ekoloji yaklaşımı, insanmerkezci ve çevremerkezci çevre etikleri açısından, kavramı bulan ve geliştiren Arne Naess'in görüşleri çerçevesinde incelenmiştir. Derin ekolojinin temel unsurlarından biri değer kavramıdır. Ayrıca derin ekoloji platformunun değer kavramıyla ilgili iki ilkesi mevcuttur.

1-Yeryüzündeki insan ve insan dışı yaşamın iyi durumda olması ve gelişmesi kendi başına değerlidir. Bu değerler insan dışı dünyanın insan amaçları için yararlı olup olmamalarından bağımsızdır.

2-Yaşam formlarının zenginliği ve çeşitliliği bu değerlerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunur ve kendi başlarına da bir değerdir.

Çalışma birbiri ile bağlantılı üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde değer kavramı çerçevesinde insanmerkezci çevre etiği analiz edilmiş ve özelliği belirlenmiştir. İkinci bölümde ise değer kavramı çerçevesinde çevremerkezci çevre etiği analiz edilip genel olarak çevremerkezciliğin özelliği belirlenmiştir. Belirlenen bu özellikler bağlamında, üçüncü bölümde, derin ekoloji yaklaşımının insanmerkezci ve çevremerkezci çevre etikleri çerçevesinde analizi yapılmıştır.

İnsanmerkezcilikte içsel değere sahip tek varlık insan olarak görülmele beraber çevremerkezcilikte insan dışındaki varlıklar da içsel değere sahiptir. Derin ekolojideki doğada var olan her şeyin (canlı-cansız) içsel değerinin olduğu görüşü onu insanmerkezci yaklaşımdan uzaklaştırmaktadır.

İnsanmerkezcilik insan dışındaki varlıkları insan gereksinimlerini gidermek için kullanılabilir araçlar olarak görmektedir. Çevremerkezcilik içsel değer anlayışına dayanırken, doğadaki varlıkların araçsallaştırılmasına tamamiyle karşıdır. Derin ekolojide ise çevremerkezciliğe benzer şekilde canlı veya cansız her varlık bir çıkara ve insanlara olan yararlarından bağımsız olarak içsel değere sahiptir. Onlara araçsal değer yüklemeyiz.

Çalışmada derin ekoloji hareketinin benimsediği değer yaklaşımının ise hem

insanmerkezciliğin hem de çevremerkezciliğin özelliklerini kısmen barındırmakta olduğu, ancak çevremerkezciliğin özelliklerinin daha ağır basmakta olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Çevre etiği, insanmerkezcilik, çevremerkezcilik, derin ekoloji, değer.

Analysis of Deep Ecology Approach On The Axis Of Value Concept

Abstract

The purpose of the study is to analyse what kind of value approach is adopted by the deep ecology which is frequently on the agenda. In this respect, the deep ecology approach has been investigated, in terms of anthropocentric and ecocentric environmental influences by employing the work of Arne Naess, who found and developed the concept. One of the fundamental elements of deep ecology is the concept of value. In addition, the concept of deep ecology platform has two principles on the concept of value.

1-The flourishing of human and non-human life on Earth has intrinsic value. The value of non-human life forms is independent of the usefulness these may have for narrow human purposes.

2-Richness and diversity of life forms are values in themselves and contribute to the flourishing of human and non-human life on Earth.

The study consists of three interrelated parts. In the first part, anthropocentric environmental ethics has been analyzed in terms of value and its characteristic has been determined. In the second part, ecocentric environmental ethics has been analyzed in the term of value and characteristic of ecocentrism has been determined too. In part three, anthropocentric and ecocentric environmental ethics of the deep ecology approach has been analyzed in the context of the determined characteristics.

Anthropocentrism has the view that only human beings are intrinsically valuable. However, ecocentrism attributes intrinsic value both to the human beings and the non-human world. Deep ecology, having the notion that all natural entities (*living or non-living*) have intrinsic value, deviates from the anthropocentric point of view.

Athropocentrism attributes instrumental value to the non-human world. The

non-human world is valuable insofar as it can be utilized for the human beings. Such an instrumentalist position contrasts sharply with the ecocentric notion of intrinsic value. In deep ecology, like ecocentrism, all living and non-living entities have their own interests and are attributed intrinsic value irrespective of whether they are beneficial to human beings. In other words, they are not assigned instrumental value.

In the study it has been found that the value approach adopted by the deep ecology movement contain properties of both anthropocentrism and ecocentrism but the properties of ecocentrism weighs heavily.

Keywords: Environmental ethics, anthropocentrism, ecocentrism, deep ecology, value.

Giriş

Bu çalışma kapsamında derin ekoloji yaklaşımının değer kavramı ile ilgili temel dayanakları çözümlenecektir. Değer kavramı, derin ekoloji yaklaşımının temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Derin ekoloji platformunun özellikle ilk iki ilkesi değer kavramıyla ilgilidir. Yaklaşım, kavramı bulan ve geliştiren Naess'in görüşleri çerçevesinde incelenecektir. Çalışmanın yanıt aradığı sorular;

-Değer kavramı çerçevesinde derin ekoloji nasıl bir görüşe sahiptir?

-İnsanmerkezci çevre etiğine mi, çevremerkezci çevre etiğine mi daha yakındır?

Biçiminde ortaya konulmuştur.

İnsanmerkezci-çevremerkezci çevre etiği dayanağından yola çıkılmasının nedeni: Derin ekolojiyi analiz etmek için (bütün özellikleriyle) geniş bir çerçeve sağlaması ve bu çerçevenin gelişme aşamasındaki (henüz tam bir çerçeveye oturmamış) bir yaklaşımın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacak olmasıdır.

Naess tarafından geliştirilen derin ekoloji kavramı etrafında şekillenen düşünce, ekoloji düşüncesi içindeki önemli akımlardan biridir. Bu akımın ilkelerini Arne Naess ve George Sessions formüle etmiştir. "Derin ekoloji"nin isim babası da Norveçli filozof Naess'dir. Naess, derin ekoloji, sığ ekoloji ayrımını ilk defa 1972'de "Üçüncü Dünyanın Geleceği" konferansında yapmıştır. "The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movements: A Summary" (Sığ ve Derin, Uzun Menzilli Ekoloji Hareketleri: Bir Özet) (1973) makalesiyle derin-sığ ekoloji arasındaki farklılıkları göstermiş, "The Deep Ecological Movement: Some Philosophical Aspects" (Derin Ekoloji Hareketi: Bazı Felsefik Görünüşleri) (1986) makalesiyle de ilkeleri ortaya koymuştur (Önder, 2003: 147-148). Değer

kavramının insanmerkezci çevre etiği, çevremerkezci çevre etiği ve derin ekoloji açısından analizine girişmeden önce derin ekolojinin ilkeleri üzerinde durmak faydalı olacaktır.

Naess, derin ekoloji destekçileri arasında ortak bir zemini ifade etmek için açık bir "platforma" olan gereksinimi kabul etmektedir. Bu yüzden, ortak zemini kurgulayan bir platform hazırlamak için Amerikan derin ekoloji destekçisi Sessions ile çalışmıştır (Benton, 2007: 79). Naess ve Sessions'ın üzerinde anlaşarak formüle ettikleri derin ekolojinin ilkeleri sekiz noktada toplanmaktadır. Birinci ilkeye göre, yeryüzündeki insan ve insan dışı yaşamın iyi durumda olması ve gelişmesi kendi başına¹ değerlidir. Bu değerler insan dışı dünyanın insan amaçları için yararlı olup olmamasından bağımsızdır. İkinci ilkeye göre ise, yaşam formlarının zenginliği ve çeşitliliği bu değerlerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunur ve kendi başlarına da bir değerdir. Üçüncü ilke çerçevesinde, yaşamsal gereksinimlerini karşılamak dışında insanların bu zenginliği ve çeşitliliği azaltmaya hakları yoktur. Dördüncü ilke nüfus sorunu ile ilgilidir. Bu bağlamda, insan yaşamının ve kültürlerinin gelişimi, insan nüfusunun önemli ölçüde küçülmesiyle bir arada olabilir. İnsandışı yaşamın gelişimi daha küçük bir insan nüfusunu gerektirir. Beşinci ilkeye göre; insandışı dünyaya mevcut insan müdahalesi aşırıdır ve bu durum hızlı bir şekilde kötüleşmektedir. Dolayısıyla altıncı ilkeye göre buna neden olan politikalar değişmelidir. Bu politikalar temel ekonomik, teknolojik ve ideolojik yapıyı etkilemektedir. Bu değişikliğin gerçekleşmesi halinde ortaya çıkan durum, mevcut durumdan önemli ölçüde farklı olacaktır. Yedinci ilkeye göre, ideolojik değişiklik gittikçe yükselen bir yaşam standardına bağlı kalmaktan çok, temelde yaşam niteliğinin önemini anlamak biçiminde olacaktır. Irilik (*bigness*) ve büyüklük (*greatness*) arasındaki farka ilişkin yüksek bir bilinç oluşacaktır. "Yukarıda anlatılan görüşlere katılanlar değişiklikleri yerine getirmeye doğrudan veya dolaylı olarak yükümlüdürler" şeklindeki sekizinci ilke ise yükümlülüğün çerçevesini çizmektedir (Naess, 1995a: 68).

İnsanmerkezcilik Açısından Değer Analizi²

Bu bölümde "Doğanın değeri var mı, varsa değerler arasında hiyerarşik bir sıralama mevcut mu?" soruları çerçevesinde değer kavramı irdelenmeye çalışılacaktır. Doğanın değerini yok sayan yaklaşımların yanı sıra doğaya değer atfeden, fakat değerler hiyerarşisinde insanı en üste koyan yaklaşımlar da vardır.

Zayıf insanmerkezci etik yaklaşımına göre, insan, doğadaki diğer varlıklardan üstün bir varlıktır; fakat insanın yaşamını devam ettirmesi, refahı bütün ekolojik sistemin sağlıklı ve olduğu (Keleş vd., 2005: 101) gibi kalmasına bağlıdır. İnsanın doğadaki nesnelere kendisine sağladığı yarar ölçüsünde değer vermesi

gerekmektedir (Murdy, 1975: 1169). Diğer taraftan, insana yararlı oldukları için doğal varlıklara değer yüklemek, onları insanın çıkar ve refahı için araç olarak görmektir. Bizi doğaya bağlayan bağlarla ilgili bilgimiz çoğaldıkça, doğal nesneye daha çok araçsal değer yükleriz. Doğadaki her şey, parçası olduğumuz bütünün üzerinde etkili olur. Dolayısıyla, doğadaki her şeye değer vermemiz gerekecektir. Öyleyse, bireyin refah ve mutluluğu, toplumun ve ekolojik değer sisteminin sağlıklı olmasına bağlıdır (Ünder, 1996: 144). Bu çerçevede Martell, Dubos ve Dobson'un görüşlerine yer verilmesinde fayda vardır.

Martell'e göre, epistemolojik (bilgi kuramı olarak) insanmerkezcilik, çevre için özenli davranmayı içeren değerler kaynağının, insan aklı olduğunu söyleyen, insanmerkezcilik tiplerinden biridir. Bu yaklaşıma göre, insanların çevreyi kendi içinde bir değer taşıdığı için koruması gerekir; yoksa böyle yapmak insanlar açısından iyi olduğu için değil. Ancak, değerler insanlar için olan işlevlerinde değil de çevrenin kendisinde bulunduğu gerçeğinin tersine; bu anlayış hala insanmerkezcidir. Çünkü değeri atfeden insanlardır. İnsanmerkezcilikle ilgili bu sav yarı doğru yarı yanlıştır. "Çevrenin içsel değeri sadece insanlar tarafından verildiğinde işlevseldir." şeklindeki bir sav yarı doğrudur. "Değer sadece insanlar tarafından hayal edilmez çevredeki nesnel özelliklere ilişkilendirilir." gerçeği söz konusu olduğunda yarı yanlıştır. Değer, içinde barındığı nesnel özellikler hesaba katılmaksızın atfedilemez. Başka bir deyişle, çevredeki değer sadece insan beyninin bir icadı değildir, aynı zamanda nesnel bir tabanı da vardır. Martell'e göre, içsel değer konularını eleştirenler insanmerkezcilikten uzaklaşmanın mümkün olmadığını çünkü değerlerin her zaman insanlar tarafından atfedildiğini savunurlar. Sadece değer nesnel varlıklarda bulunduğu değil; aynı zamanda değerler insanların için sahip olduğu araçsal yararlar olmaksızın da insanların çevreye değer atfetmeleri mümkün olduğu için bu sav işe yaramaz. Başka bir deyişle, insanmerkezcilik hümanizmin tek biçimi değildir ve insanın iyiliği ve gelişmesi için duyulan her kaygı mutlaka insanmerkezci olarak adlandırılmaz. Doğa insani bir bakış açısından algılandığında, insanlar için insanmerkezci olmamak mümkün değildir. Diğer taraftan, Martell, çoğu çevreciye karşı bir iddiada bulunmaktadır. Buna göre, her ne kadar bitkilerin ve çevrenin cansız parçalarının bir değeri olsa da, bu değerler o parçaların içlerinde değildir; insanlar ve hayvanlar içindir. Bitkilerin ve taşların sinir sistemleri ve beyinleri yoktur. İyilik veya acıyı tatma yetenekleri yoktur ve bunlar kendi içlerinde değer taşıyan yeteneklerdir. Aslına bakılırsa, insanların iyiliği ile çevre birbirlerinden ayrılamazlar (Martell, 1994: 78-80).

René Dubos, insanın doğada var olan tek önemli değer olduğuna ilişkin görüşlerin reddedilmesinin gerektiğini belirtmesine rağmen, insanın yaratılışın zirvesi (en üstün değer) olduğu gerçeğini öne çıkarır (Dubos, 1973: 53). Dobson'a

göre insanmerkezcilikte içsel değer arayışı insani bir arayıştır ve değer açısından insanı merkezdeki yerinden etmede başarılı olsa da, insanı her zaman girişimin merkezinde soru sorarken bulmak mümkün olacaktır. İnsan var olmasaydı içsel değer gibi kavramsal bir şey de olmayacaktı. İçsel değer gibi herhangi bir şeyin olup olmadığı da açık bir sorudur. Bu anlamda, yeşil hareketin kendisi de içinde olmak üzere, herhangi bir insani üstlenme (zayıf olarak) insanmerkezcidir (Dobson, 2001: 55).

Güçlü insanmerkezci değer sisteminde ise, bireyin duygusal tercihleri üzerinde hiçbir denetlemenin, doğayı hammadde deposu olarak ve ürünleri de insan tercihlerine hizmet etmek için kullanan bireyin davranışlarını eleştirmenin imkânı yoktur. Zayıf insanmerkezcilik; yapılan tercihlerin akılcı veya akıldışı olabileceğini kabul eder. Böylece zayıf insanmerkezcilik; tamamen doğayı sömüren bir değer sisteminin temel eleştirisini sağlar (Norton, 1993: 288). Bu çerçevede Carter, Callicott, Murdy, Passmore, Garner'in görüşlerinin incelenmesinde ve dinsel açıdan konuya bakmakta yarar vardır.

Carter'e göre, insanmerkezcilik sadece insanların içsel değeri olduğunu varsayar. Bu genellikle onların zevk ve acı yaşama veya muhakeme etme kapasitesine sahip oldukları gerçeğine dayandırılan bir görüştür. Dahası, Carter, sadece insanların çıkarları olduğu düşüncesindedir. Doğanın geri kalanı araçsal değere sahiptir. Doğanın bir değeri vardır ve insanların refahını arttırdığı sürece ahlaki olarak ele alınmayı haklı çıkarır (Carter, 2001: 15).

Callicott'a göre, Batı'nın ahlak felsefesi büyük ölçüde insanmerkezcidir. Sadece insanın ve deneyimlerinin içsel olarak değerli oluşuna ve insan refahına odaklandığı için, çevrenin etik alandaki rolü, sadece üzerinde insanların etkileşimde bulunduğu bir arena olmasıdır. Callicott, "On the Intrinsic Value of Nonhuman Species" yazısında birçok modern sistemin içsel değeri yalnızca insana atfettiğine dikkat çeker. Yani insan varoluşun diğer unsurlarından bağımsız olarak kendi içinde değerlidir. Diğer unsurlar insanın refah, sağlık ve mutluluğuna faydası açısından değerlidir (Özdağ, 2005: 22). Murdy'e göre insan, her şeyin ölçüsü, evrenin merkezi, bütün değerlerin kaynağı ya da evrimin doruğu değildir. Yine de evrimsel dalganın şu anki doruğudur. Yüksek değerdeki doğruluk, adalet, aşk ve güzellik en iyi anlatımlarını insanın evriminde bulmuşlardır. Ayrıca, bu değerlerin yüksek durumlarının gerçekleşmesine yönelik ilerleme, zorunlu gelişme insan aracılığıyla olur (Murdy, 1975: 1171-1172). Murdy, insanmerkezciliğin insanoğlunun doğadaki diğer varlıklardan daha fazla değere sahip olduğunun, insan tarafından kabul edilmesi anlamına geldiğini savunurken, örümceklerin de örümcekler tarafından aynı mantıkla doğadaki diğer şeylerden daha değerli olarak görülebileceği örneğini

vermektedir.³ Ona göre örümcekler için örümcekmerkezci olmaktan, dolayısıyla da, insan için insanmerkezci olmaktan doğal bir şey yoktur. Bu durum diğer canlı türleri için de geçerlidir. Simpson'a göre insan en yüksek basamaktaki hayvandır. Bu tip bir yargıda bulunabilmenin sadece insana özgü olması, bu yargının doğruluğunun ispatıdır (Murdy, 1975). Passmore'un bekçilik yaklaşımına göre ise, sorumluluklar doğanın içsel veya kendinde bir değeri ve önemi olduğu için değil, aksine insanın doğayı kendisi için mükemmelleştirmesi hedefiyle yüklenmiş olduğu yükümlülüklerdir (Keleş ve Ertan, 2002: 189-190).

Garner'e göre ise, insan dışındaki doğanın (bitkiler ve ağaçlar gibi canlı ama bildiğimiz kadarıyla duygusu olmayan, kaya ve nehirler ve dağlar gibi cansızları içeren) geri kalanı sadece asli olmayan dışsal bir değere sahiptir. Yani, insanmerkezci yaklaşıma göre, insan olmayan doğa parçalarının (veya en azından onun duygusu olmayan parçalarının) bir değerleri vardır; ama bu sadece insanlar için kullanımına bağlıdır ve o ölçüdedir (Garner, 2000: 44-45).

Konuya dinsel açıdan baktığımızda, tek tanrılı dinlerin "insan için yaratılmış evren" düşüncesi katı insanmerkezci özelliklerini ortaya çıkarır. Tek tanrılı dinlerin düşüncesinde (dolayısıyla Hristiyanlık'ta da) Aristoteles'in bitkilerin hayvanlar ve tüm hayvanların insanlar için yaratıldığı şeklindeki (Aristoteles, 1983: 18) katı insanmerkezci anlayışının hâkim olduğu görülür. Hristiyan inancına göre, Adem ve Havva iyilik ve kötülük ağacından meyveyi yedikten sonra vücutlarından utanır hale geldiler ve cennetten atıldılar. Bu düşüşün telafisi olarak insana gereksinimlerini karşılamak için dünyanın efendisi olma yetkisi verilmiştir (Kealey, 1990: 14-15). Yahudi-Hristiyan tanrıbilimi en önemli değer sistemleri olarak baba soyundan gelen bir mülkiyet denetimini ve bireyci kahramanlığı benimsemiştir (Metzner, 1994: 28). White'a (1967: 1205) göre ise özellikle Hristiyanlığın Batılı formu dünyanın görmüş olduğu en insanmerkezci dindir.

Değer açısından yapılacak bir analizde insanın en üstün değer olarak görüldüğü gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca, insanmerkezçiliği aşan yeni bir etikten söz edilmekteyse, değer anlayışının açıkça ortaya konulması gerekir. İnsanmerkezci olmayan bir etik görüşün temelini oluşturacak yeni bir değer yaklaşımı ortaya konmadıkça, bu yeni etik anlayışını temellendirmek de mümkün değildir. Aksi durumda, etik hep insanmerkezci etik olacaktır. Hayvanlar, ormanlar, doğal güzellikler insanla ilgilerine göre konumlandırılacaktır. Ancak bu durum insanın doğaya karşı istediği gibi davranıp, yaptıklarından sorumlu olmayacağı anlamına gelmez (Tepe, 1999: 52). Kendisini veya başka bir ekosistemi, varlığı, canlılığı -kimi özelliklerinden dolayı- merkeze alan insandır. Ayrıca, kendi türünde veya başka türlerde, varlıklarda değer bulan, onlara değer yükleyen de insandır

(Tepe, 1999: 49-50). İnsanların insan gibi düşünmekten başka seçeneği yoktur (Hayward, 1998: 45). Dolayısıyla her etik içerisinde mutlaka bir parça da olsa insanmerkezcilik bulunur (Tepe, 1999: 49).⁴

Martell gibi kimi düşünürlerin çevreyi kendi içinde değer taşıdığı için savunmasına, Murdy'nin insanları bütün değerlerin kaynağı olarak görmemesine rağmen, genel olarak insanmerkezci yaklaşım içsel değere sahip tek varlığın insan olduğunu; insan dışındaki varlıkların kendinden bir değere sahip olmadığını savunmaktadır. Onları insan gereksinimlerini gidermek için kullanılabilecek araçlar olarak görmektedir (Saygılı, 2009: 49).

Çevremerkezcilik Açısından Değer Analizi

Çevremerkezci etiğin kimi temel gerekçeli kabulleri vardır. Tüm çevremerkezci etikçiler doğanın veya doğadaki kimi varlıkların insan ve diğer canlı türleri için taşıdıkları önemin ötesinde, kendi başına değerleri olduğunu kabul ederler. Bu da, "değer", "hak" gibi kimi temel etik kavramların üzerinde durulmasını gerektirir (Tepe, 1999: 47).

Çevremerkezcilik, doğal dünyanın doğasından veya yaratılışından ötürü bir değere sahip olduğu felsefesine dayandırılır. Dolayısıyla, bu görüşü savunan yazarlar doğal dünyanın doğasında veya yaratılıştan bir değere sahip olduğunu beyan veya ima ederler. Yazarlardan bazıları görüşlerini yeterince savunmazken,⁵ çoğunluğu bakış açısı için en azından birkaç gerekçe sunar. Örneğin, Rodman, ekosisteme haklar yükler ve insanların da bu haklar bağlamında belirli görevler yüklenmesini önerirken; J. Baird Callicott, doğal dünyaya karşı saygıdan söz etmenin, doğal dünya için haklardan söz etmekten daha uygun olduğunu savunur (Armstrong ve Boetzler, 1993: 369-370). Benzer şekilde, yeryüzü etiğini savunanlar, insanmerkezcilerin aksine insanın doğal dünyaya karşı bir sorumluluğu olduğunu (Tepe, 1999: 46-47), doğayı sadece insanların veya seçilmiş diğer türlerin yaşamını idame ettirmesi ve refahı açısından olan öneminin ötesinde kendi içinde de değerli bulan bir çevresel etiği savunurlar. Yeryüzü etiği doğal toplum için insanın sorumluluğunu vurgulayan bir düşüncedir. Callicott, yeryüzü etiği değerlerinin insanlara yönelik ahlaki sorumlulukların yerini almadığını veya bunları boşa çıkarmadığını, daha ziyade onları genişlettiğini öne sürer. Callicott, Amerikan yerlileri arasındaki, bir hayvanı kullanırken veya doğal kaderine bırakırken aynı zamanda onlara saygı duyulması tavrının sürdürülmesini içeren değer gibi, paralel kavramlardan yararlanır (Armstrong ve Boetzler, 1993: 369-371). Pepper'e göre; Callicott, içsel değer, herhangi bir öznel veya bilinçli tercihten bağımsız olarak, bir nesnel doğal niteliğe eşdeğer sayılmasının mantıken kabul edilemeyeceğini belirtmektedir (Pepper, 1995: 223). Heffernan ise insan olmayanların yaşamsal

gereksinimlerinin, insanların yaşamsal olmayan gereksinimlerinden daha önde gelmesi gerektiğine inanır.

Yeryüzü etiğini ilgilendiren bir kaygı, kendi içlerindeki farkı bileşenler arasındaki çelişkiler kadar, çeşitli ekosistemler arasındaki çelişkilerin nasıl çözüleceğidir. Rodman, hem doğal sistemlere, hem de tek tek doğal varlıklara uygulanabilecek bir değerler kümesi sunmaktadır. Bu değerler arasında çeşitlilik, karmaşıklık, bütünlük, uyum, istikrar ve enderlik vardır. Rodman, en iyi sonucu almak için bu değerlerin sakıncasız bulunan alternatif yolların karşılaştırılmasında ölçütler olarak kullanılmasını önerir (Armstrong ve Boetzler, 1993: 371).

Leopold'un yeryüzü etiğini öne sürmesinin nedeni, toprağın değerli olduğunu kabul etmesidir (Özdağ, 2005: 45). Doğa koruma, yaklaşık yüzyıldır yapılan propagandaya rağmen, hala bir salyangoz hızıyla ilerlemektedir (Leopold, 2005: 146); atılan "her ileri adımda iki adım geriye" gidilmektedir. Bu durum toprağın içsel değerinin vurgulanmaması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Leopold'cu etiğin önemi, insan dışındaki unsurlara da içsel değer atfetmiş olmasıdır (Özdağ, 2005: 22-46). Yeryüzü etiğinin değerleri, insanların insanlara karşı ahlaksal sorumlulukların yerini almamış ya da onları etkisizleştirmemiş; bu sorumlulukları daha çok artırmıştır. Çünkü insan dışındaki canlılar, insan topluluğunun üyesi olmadıkları için, "insan haklarına" sahip değildirlere; ama yaşamın üyeleri olarak "saygıya" layıktırlar (Keleş vd., 2005: 106).

Çevremerkezci yaklaşımda "değer" konusuyla ilgili farklı görüşler de vardır. İnsansız bir dünyada tam olarak hangi varlıkların veya kategorilerin değere sahip olduğu konusunda bakış yazardan yazara değişiklik gösterir ve hayvanlardan ağaçlara, bitkilere ve diğer sezgili olmayan canlılara (hem bireyler hem de türler), ırmaklar, dağlar gibi cansız nesnelere kadar bir yelpaze oluşturur. Tüm çevremerkezci savları bir arada tutan ortak bağ, doğanın tamamının veya bir kısmının gerçek değerinin olduğunu göstermenin çevreyi korumak için güçlü bir araç olabileceği inancıdır. Bu bakımdan insanmerkezci-çevremerkezci ikilik çevre felsefesinde önemli bir kavramsal ayırmadır (Carter, 2001: 15-16).

Çevremerkezci kuramcılar, insanların evrimin en uç noktası ve dünyadaki değer ve anlamın tek odağı olduğu inancının hiçbir geçerli temeli olmadığını öne sürerler. Bunun yerine, biyotik topluluğun çeşitli, çok katmanlı parçalarının tümünün kendileri açısından değerli olduğunu dikkate alan bir ahlaki konumu benimsemişlerdir. Elbette, insanmerkezciğin ve çevremerkezciğin farklı dereceleri vardır (Eckersley, 1992: 28). Çevremerkezçiler, tüm varlıklara (ve türlere) içsel değer verirler; ancak bütüncül (holist) bir bakış açısını da benimserler. Ekolojik açıdan türlerin bütünü, tek tek tür üyelerinden daha

önemli görürler. Önemli olan *caretta* türünün yok olmamasıdır. Diğer taraftan, bir caretanın ölmesi önemli sayılmaz. Tür üyeleri ölür, türler yaşar. Bu bakımdan bir varlığın içsel değere sahip olması; insanlar tarafından kullanılmaması veya öldürülmemesi anlamına gelmez. Ekolojik dengeleri bozmadan, insanlar, diğer varlıkları besin olarak kullanabilir, yok edebilirler. Hatta yaban hayvanlarını avlayabilirler (Ünder, 1997: 85).

İnsanmerkezci yaklaşımda değerın öznesi "insan" iken, çevremerkezci yaklaşımda değerın öznesi "ekolojik bütünlük" veya canlı ve cansız varlıkları birlikte içeren "doğanın kendisi"dir (Ertan, 1998: 42). Doğaya karşı onu koruyucu bir tavır takınılmasını sağlamak ve bu yönde bir yükümlülük getirmek bakımından insanmerkezci yaklaşımlar yetersiz olarak değerlendirilir (Keleş vd., 2005: 103). Doğada insanı diğer varlıklarla eşdeğer saymaya yönelik görüşlerin kendisi ile çeliştiği iddia edilmektedir. İnsanların doğal çevre için neyin daha iyi olduğunu bildiklerini öne sürmeleri, aslında, insanmerkezçiliğin bir uzantısıdır. Böylece insan, doğanın bir parçası durumundan çıkarak, doğanın üstünde bir güce dönüşmektedir.

Her türlü değerlendirmenin ve kuralcılığın -doğada olanlar da dâhil- insana özgü olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla, doğaya bir değer atfetmek tamamen insandan kaynaklanmaktadır (Kılıç, 2008: 205-206). İnsanlar canlı ve cansız varlıklara değer verebilir veya vermeyebilir. Ancak insan diğer varlıklara karşı kendi değer yargılarını ve düşünce sistematiğini uyguladığı takdirde, diğer varlıkların değil, aksine kendi yapacağı şeyi bulmuş olur. Diğer taraftan, doğadaki tüm varlıkların, insanların onları değerli görüp görmemelerinden bağımsız olarak değerleri olduğu ileri sürülebilir ki çevremerkezçiliğin yaptığı da budur. Ancak karşılıklı olarak tanınan bir içsel değer yoktur. Örneğin, hayvanlar birbirlerinin içsel değerine göre davranmaz.

Çevremerkezçilik içsel değer anlayışına dayanırken, doğadaki varlıkların araçsallaştırılmasına tamamiyle karşıdır (Keleş vd., 2009: 76). İnsansal olmayan dünya kendinde bir değere, içsel değere sahiptir. İnsan için yararlı olup olmamalarından, insansal amaç ve çıkarlardan bağımsız olarak cansız varlıkların, hayvanların ve bitkilerin içsel değeri vardır (Çoban, 2002: 20). Çevremerkezci bir bakış açısından, insanmerkezçilikte olduğu gibi, "değerin ölçüsü insan olduğunda, insana yararı olmayan her şey değersizleşeceği için, değersiz varlıkların politika önlemleriyle korunmasını öngören ahlaki bir gerekçe de kalmaz." Çevremerkezci etik bağlamında genel olarak doğadaki varlıkları insan için bir işleve sahip olduklarından dolayı değil, kendileri değerli oldukları için doğadaki varlıklara saygı göstermeli ve onları korumalıyız düşüncesi savunulur (Keleş vd., 2009: 76-77).

Derin Ekoloji Açısından Değer Analizi

Derin ekoloji ciddi çevresel sorunlara yol açan değerler ve yaşam tarzlarının yoğun olarak sorgulanmasını içerir. Diğer yandan derin ekoloji değerlerine dayanan çoğu seçimin toprak etiğine dayandırılan seçimlerle benzerlikler taşıdığı görülebilir (Armstrong ve Boetzler, 1993: 369-370). Bu bağlamda derin ekolojinin “değer” kavramına yüklediği anlam analiz edilmeye çalışılacaktır.

Arne Naess tarafından “içsel değer” kavramı kullanılırken kastedilen “kendi değeri” kendi içindeki değerdir (Rothenberg, 1992: 11). Naess, bazı eleştirmenlerin içsel değer (*intrinsic value*), doğasında bulunan değer (*inherent value*) ve kendi içinde değer (*value in itself*) gibi terimler ile tam olarak kastedilenin ne olabileceği hakkında felsefi tartışmaya girmesi gerektiğini söylediklerini belirtir. Ona göre, bunlar makul küçük farklılıkları olan yorumlardır. Belirsizlik ve anlam bulanıklığı düzeyinin, katlanılabilir sınırlar içinde olması gerekmele birlikte kavramları profesyonel bir tutumla açıklamak derin ekolojinin sekiz ilkesinin amacını zayıflatacaktır (Naess, 2005a: 61).

Bu çerçevede, “hayvanlar, bitkiler ve arazilerin, dar insan kullanışlılığından bağımsız olarak içsel veya doğasında bulunan değeri vardır.” Bu slogan Naess’e göre, uzun vadeli yaşamda kalma ve refah için nüfus artışı, kaynakların tüketilmesi, türlerin yok edilmesi, ekosistemlerin tahribatı ve diğer felaketlere karşı mücadeleyi desteklerken kısa vadeli, fırsatçı ekonomik ve sağlık savlarına güvenme eğilimini zayıflatmaya yönelik olarak kullanır. Slogan aynı zamanda gezegen ve olağanüstü nitelikleri için de mücadele etme amacına işaret eder (Naess, 2005d: 202). Diğer taraftan, Naess’e göre, içsel değer önemli bir sınırlaması vardır. Bazı kültürlerde temel bir özellik, diğerlerine karşı hoşgörüsüzlük vardır. Bu hoşgörüsüzlük ve ayrımcılık faşist ideolojinin özelliğidir. Demokratik politik kültür her zaman nefret dolu ve alaycı bir eleştirinin konusu olmuştur (Naess, 2005b: 99).

Bazı derin ekoloji destekçileri bir tür değer nesnelciliğini sürdürmektedirler. Örneğin, Naess, değer kavramının, öznelerin dünya üzerindeki içsel değerlerden yoksun olması ile tasarlanmasını reddeder (Zimmerman, 1994: 47). Çoğu ekofilozof, insanların kendi özleriyle ve doğanın özüyle (bağlantılarla ilgili söylenenler bağlamında) ilgili olan bu kavramdan dolayı zorluk çekmektedir (Rothenberg, 1992: 11). Dolayısıyla çoğu ekofilozofun bu kavramla ilgili sorunları bulunmaktadır. Birçok düşünür doğadaki varlıkların estetik veya maddi değer yargılarından bağımsız kendi başlarına değerleri olduğunu kabul etmek istememektedir (Çınar, 2001: 278). Rothenberg, “o zaman gerçekten insandan bağımsız olarak var olan nedir?” sorusunu sormaktadır. Ona göre değer -estetik ya da maddi yapıda olsun- insanın değer biçmesinden çok da bağımsız değildir.

Doğanın ve dostlarımızın kendiliği, kendine özgülüğü, kendi şekli, niteliği sezgisel olarak açıkça görülür ancak günlük etkileşimde kolayca unutulabilir. Bu şekilde unutarak davranmayı sürdürürsek dostlarımızı kaybedebiliriz, doğayla da aynı başımıza gelebilir (Rothenberg, 1992: 11-12).

Derin ekolojinin birinci ve ikinci ilkesi de derin ekoloji destekçilerinin değer analizini içermektedir. Derin ekoloji platformunun birinci ilkesi bağlamında Naess, doğada var olan her şeye saygı duymayı ve bu varlıkların hepsinin de bir "değer" taşıdığını savunmaktadır (Tamkoç, 1994c: 3). Naess, birinci ilkeyi insanlara uyguladığında şu formülasyonu türetir: "Her bir insan bireyinin içsel değeri vardır" (Naess, 2005b: 97). Yeryüzünde her şeyin (canlı veya cansız) kendiliğinden değerli olduğu görüşü bizleri insanmerkezci düşünceden uzaklaşmaya (Tamkoç, 1994b: 97) ve hatta onu reddetmeye davet etmektedir (Görmez, 2003: 103). Tüm ekosistemi bir bütün olarak düşünmek ve ona değer verip saygı göstermek batı uygarlığının insan odaklı girişimlerine ters düşmektedir ama birinci ilkedен anlaşıldığına göre bunun değişmesi gerekecektir (Tamkoç, 1994b: 97). Naess, yaşam biçimleri için kaygımızı biyolojik olarak dar anlama sınırlandırmamak için, "biyosfer" yerine "ekosfer" terimini kullanabileceğimizi savunmaktadır (Naess, 1992: 29). Bu formülasyon da biyosfere veya daha profesyonel anlamda, bir bütün olarak ekosfere atıfta bulunmaktadır (ayrıca "çevremerkezcilik" olarak da geçmektedir). Bu ifade insan ve insan olmayan kültürleri olduğu kadar, bireyleri, türleri, popülasyonları (nüfus toplulukları) ve yaşam ortamını (*habitat*) da içerir. Yaygın samimi ilişkilerle ilgili var olan bilgilerimizi göz önüne alırsak, bu temel bir kaygı ve saygıyı işaret etmektedir (Naess, 1995a: 68).

Birinci ilkede kullanıldığı şekliyle içsel değer derin ekoloji literatüründe yaygındır. Doğal bir nesnedeki içsel değer varlığı, herhangi bir bilinçli varlığın onunla ilgili farkındalığı, ilgisi veya takdirinden bağımsızdır (Naess, 1995a: 68-69). İkinci ilkede zenginlikten kastedilen, her tür yaşam biçiminin bol miktarda var olmasıdır. Naess'e göre yeryüzündeki yaşamı durmadan çoğaltmak durumundayız. Bu anlamıyla nehirler de, doğanın ıssız köşeleri de canlı varlıktır (Naess, 1988: 7). İkinci ilke, ekosistemin değerli olduğunu kabul edip türlerin türsel çeşitliliğinin sürdürülmesini önermektedir (Tamkoç, 1994b: 97). Naess'e göre, ikinci ilke zenginlik ve yaşam formlarının çeşitliliğinin içsel değerini ilan etmektedir (Naess, 2005b: 99). Bilindiği üzere "insan çıkarlarından üstün bir şey yoktur." diye davranıldığı zaman tür zenginliğini yok etmenin yolu açılmış olur. Naess bu ilke ile davranıldığı zaman çeşitli insan kültürlerinin de korunmaya alınacağını ileri sürmektedir (Tamkoç, 1994b: 97). Derin ekolojik bakış açısına göre, yaşam biçimlerinin zenginlik ve çeşitliliği kendi içlerinde bir değer taşımaktadır ve insanların olduğu kadar insan olmayanların da gelişmelerine

katkıda bulunmaktadır ve yaşamsal gereksinimleri gidermenin dışında bu çeşitlilik azaltılmamalıdır. Şu an için insanlar insan olmayan yaşam formlarına gereksiz bir yıkıcılıkla ve aşırı bir şekilde müdahale etmektedirler (Morris, 1993: 40). Devall ve Sessions'da (1985) bu noktanın formülasyonunda, insan kültürlerinin çeşitliliği söz konusu edilmemektedir. Daha yeni yaklaşımlar ise bu çeşitliliğin "yaşam formlarının çeşitliliği" başlığı altında yer alması ve böylece içsel değerle uyumlu olması gerektiğini belirtmektedir (Naess, 2005b: 99). Bitki ve hayvanların sözde basit, aşağı düzeyde veya ilkel örnekleri aslında yaşamın zenginliğine ve çeşitliliğine katkıda bulunmaktadır. Kendi içlerinde değerleri vardır ve sadece yüksek veya ussal yaşam biçimlerine giden basamaklar değildirler. Bu bakımdan, ikinci ilke, yaşamın kendisinin evrim süreci içinde bir zenginlik ve çeşitlilik artışı anlamına geldiğini ileri sürer (Naess, 1995a: 69).

Naess'e göre, sadece bireysel varlıkların doğasında bulunan değeri olabilir, bireylerin sınıflarının ya da türlerinin değil (Naess, 2005a: 61). Boş araziler ya da tüm dünya, bireysel varlıklar olarak değil, bireysel varlıkların sınıfları olarak ele alındığı takdirde ikinci ilkenin formülasyonu zorlaşır. Aksi düşünülürse, sadece bir tür çokluğa değer atfediliyor olunurdu. Türlerle veya ailelere (ailelere) değil, sadece bireylere ve çeşitliliğe doğasında bulunan değer yüklemektedir. Çeşitlilik normu ve çeşitli varsayımlardan, öncelikli normları türetir: Örneğin, tehdit altındaki sınıf ve familyaların (ailelerin) savunması, tür ya da alttüründen daha yüksek önceliğe sahip olmalıdır. İkinci için daha yüksek öncelikler tanımak için özel nedenler yoksa önceliğe sahip olan birincisidir (Naess, 2005a: 61). Çeşitlilik ve zenginlikten konuşmamızın nedenini sorgulayan Naess'e göre, örneğin insanlar bir ekosisteme öyle müdahale ettiler ki 1000 omurgalı türden her biri, en az düzeyde yaşamlarını sürdürebilecekleri bir sayıya düştü. Başkalarının "bolluk" diye nitelendirdiği böyle bir durumda, burada kullanılan zenginlik aşırı derecede düşmüştür. Zenginliğin sürdürülmesi; yaşam ortamlarının sürdürülmesi ve bireylerin sayısına (nüfus büyüklükleri) bağlıdır. Tam bir sayım söz konusu değildir. Asıl nokta, çeşitlilik tam olarak korunsu bile, yeryüzündeki yaşama aşırı derecede müdahale edilmiştir. Yukarıda türler hakkında söylenenler, benzerlik gösteren yaşam ortamları ve ekosistemler için de geçerlidir ki saymanın bir anlamı olsun (Naess, 1992: 30). Burada belirtildiği şekliyle karmaşıklık (*complexity*) karışıklıktan (*complication*) farklıdır. Örneğin, kent yaşamı, çok yönlü nitelik anlamında daha karmaşık olmaksızın, doğal ortamdaki bir yaşamdan daha karışık olabilir (Naess, 1995a: 69).

Naess, derin ekoloji destekçilerine göre "temel birim ekosferdir, bütün gezegendir, Gaia'dır ve her canlı varlığın doğal bir değeri vardır" (Naess, 1994: 14) derken de her canlı varlığın doğal bir değere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Gaia hipotezi, değerini, sadece çalışan bir hipotez olarak değil ama aynı zamanda

Batı bilimi ile aşılınmış kültürlerdeki insanlar için bir yol olarak, geniş anlamda yaşayan bir şey, bir canlı olarak ortaya koymuştur (Naess, 2005e: 567).

Naess, insan değerinin çevremizdeki hiçbir şeyden ayırlamayacağını, insanların doğanın içinde, doğadan bir parça ve doğaya saygılı kişiler olmaları gerektiğini belirtmektedir (Tamkoç, 1994a: 91). Yukarıda tartışıldığı üzere, derin ekolojinin iki üstün kuralı biyosferik eşitlik ve kendini gerçekleştirmedir. Bu iki üstün kural da “değer” kavramıyla yakından ilişkilidir. Biyosferik eşitliğin anlamı, “bütün organizmaların ve varlıkların, aynı zamanda birbirine bağlı bir bütünün üyeleri olmaları ve dolayısıyla eşit içsel değere sahip bulunmalarıdır”. Vurgulandığı gibi insanlara olan yararlarından bağımsız olarak kendini gerçekleştirme ilkesinde bireyler ve topluluklar olarak her varlık (canlı-cansız) içsel değere sahiptir. Onlara araçsal değer yüklenmez.

Derin ekoloji destekçileri, insanları değil, daha çok insanmerkezciliği eleştirdiklerini öne sürerler. İnsanların içsel bir değere sahip olduklarını yadsınmazlar; “onların yadsıdıkları, yalnızca insanların içsel değere sahip oldukları savıdır” (Des Jardins, 2006: 421-429).

Derin ekoloji destekçilerine göre, sığ ekoloji, doğal yaşama araçsal olarak yaklaşmaktadır, ona kendinden kaynaklanan bir değer atfetmemektedir (İmga, 2006: 86). Bu bağlamda sığ ekoloji çerçevesinde doğadaki çeşitlilik insan için değerli bir kaynak olarak görülürken, derin ekoloji çerçevesinde doğadaki çeşitlilik kendi kendisi için bir değer taşır. İnsan için olmayan değerden söz etmeyi sığ ekoloji saçma bulurken değeri insan değeri olarak görmeyi derin ekoloji ırkçı bir yaklaşım olarak görmektedir. Diğer yandan sığ ekoloji bitki türlerini insanların yararına tarım ve tıpta kullanıldığı için yararlı görürken, derin ekoloji bitkilerin değerlerinin özlerinde olduğunu bundan dolayı da bitki türlerinin korunması gerektiğini savunmaktadır (Tamkoç, 1994b: 99). Derin ekoloji yaşayan bütün varlıkların içsel değeri olduğunu kabul etmektedir ve insan da yaşam ağında sadece bir parçadır (ip teli) (Capra, 1995: 20). Derin ekoloji Batı'nın felsefi paradigmasına karşı çıkıştır. Derin ekolojide doğanın kendiliğinden bir değeri olduğu ve bundan dolayı korunması gerektiği düşüncesi kabul edilmektedir. Sığ ekoloji ise egemen dünya görüşü ile paraleldir (Saygılı, 2009: 82). Derin ekolojinin temel ilgi alanı önemli bir paradigma değişimi meydana getirmek olmuştur (Algıda, değerlerde ve yaşam biçiminde bir değişim). Bu ise modern endüstrileşmiş toplumların ekolojik olarak yıkıcı olan yolunun değiştirilmesi için temel bir farklılaşmaya neden olacaktır (Sessions, 1995: ix).

Bazı derin ekoloji destekçileri ise insan türünün önemine yapılan vurguyu kaldırırlar. Örneğin Foreman, insanların birçok türden sadece biri olduğunu

vurgular ve aslında dünyada gereğinden çok insan olduğunu öne sürer. Foreman, insan yaşamının diğer yaşamlardan daha büyük değere sahip olmadığını ve biyosferin uzun vadeli sağlığının insanın refahından önce gelmesi gerektiğini ileri sürer.

Diğer taraftan, insanların kendi türlerine ağır basan yükümlülükleri olduğuna inanan Naess tarafından savunulan daha makul bir bakış açısı da vardır. Bununla birlikte, Naess de Heffernan gibi, insan olmayanların yaşamsal gereksinimlerinin, insanların yaşamsal olmayan gereksinimlerinden daha önde gelmesi gerektiğine inanır. Naess, özellikle endüstrileşmiş ülkelerde, gezegendeki yaşam üzerindeki aşırı baskının insan nüfusunun patlamasından kaynaklandığını ve nüfusun azaltılmanın bu toplumlardaki en büyük öncelik olabileceğini ileri sürer (Armstrong ve Boetzler, 1993: 371). Naess'e göre derin ekoloji hareketinin önemli ilkeleri açıkça ve zorlayıcı biçimde normatiftir. Sadece kısmen bilimsel araştırma sonuçlarına (ya da sonuç olmamasına) dayanan bir değer öncelik sistemini ifade ederler (Naess, 1995b: 154). Naess'e göre, önemli çevresel kararlara olumlu katkıda bulunan bazı insanlar, her türlü değerlendirmenin insana özgü olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı, "insan için bir değeri olması gerektiği" düşüncesinin kendilerini önlediğini vurgulamaktadırlar. Mantıksızlıktan kaçınmak amacıyla insan için yararlılığa işaret etmek gerekir (Naess, 1992: 176-177).

Değer veren özne olarak insanın önemini vurgulayan Bookchin, derin ekolojinin doğanın içsel değerine dayalı "kendini gerçekleştirme" ve "biyosferik eşitlik" ilkelerini eleştirmektedir (Önder, 2003: 212-213). Ona göre "doğa kendinden etik değildir." (Bookchin, 1994: 46). Yani, doğa her zaman en iyisini bilmez. Doğanın özünde etik bir ilke bulunduğunu düşünmek, doğada "içsel değer" aramak yalnızca bir yakıştırma (Önder, 2003: 212-213). İnsan dışı doğada "içsel değer" olduğu anlayışı "karşıt anlamlı kelimelerle yapılan bir oyun"dur. Var olan tek etik özne insanlardır (Bookchin, 1994: 47). Etik insan, türünün yaşama katılmasıyla eş zamanlı bir varoluşa sahiptir. Yalnızca insanlar davranışlarını haklar, görevler ve sorumluluklar temelindeki ilişkiler aracılığıyla kurumlaştırabilirler. Bu bağlamda, insan olmayan doğaya atfedilen içsel değer, ikinci doğanın ürünlerinin birinci doğaya yansıtılmasından öteye bir anlam taşımamaktadır (Önder, 2003: 212-213). Bookchin'e (1994: 47) göre "içsel değer" veya hayvanlara atfedilen her türlü değer:

"Kötü" kurtlara, "utangaç" domuzlara ve "neşeli" foklara konuşma yeteneği ve insani amaçlar atfettiğimiz masallarımızda olduğu gibi aslında hiçbir "içsel" değeri olmayan bir dünyaya yansıttığımız bir insan ürünüdür.

Biyosferdeki bütün organizmalar içsel açıdan kendini gerçekleştirme hakkına eşit derecede sahiplerse, bu önermenin mantıksal sonucu, insanlığı, AIDS virüsü ve başka ölümcül hastalıkların organik kaynaklarını yok etme hakkı yoktur. Ayrıca insanın sıtma ve sarıhumma taşıyan sivrisinekleri öldürme hakkı da yoktur (Bookchin, 1996: 153).

Bookchin, derin ekolojinin tüm canlıların "iç değerleri" açısından birbiriyle eşit olabileceğini söyleyen biyomerkezci düsturunun, insanlar henüz ortaya çıkmadan önce organik evrimin uzun dönemlerinde herhangi bir anlam taşıyıp taşımadığını sorarak, derin ekolojinin kavramsal çerçevesinin tamamının bir insan ürünü, insan türüne doğal dünyada eşsiz bir statü ayıran bir olgu olduğunu belirtmektedir (Bookchin, 1993: 47). Aslında Naess de değer yüklemenin insan ürünü olduğunu kabul etmektedir. Ona göre, felsefi düşünce, bu gezegende değer ifadelerini yaratanların sadece insanlar olduğuna bizi ikna eder. Yerçekimi kuramı gibi değer önermeleri de insan dilinde insanlar tarafından oluşturulmuştur, sivrisinekler tarafından sivrisinek dilinde değil. Kendimiz için çekimden ve yokluğundan, çekim alanında olup olmadığımızdan konuşabiliriz. Newton yasaları Newton tarafından yapılmıştır, doğru, ama taşlar onsuz düşer. Dolayısıyla, Naess, değer ifadelerini yaratanların insanlar olduğunun farkındadır.

Naess'e göre, çıkarım oldukça basit: Sadece insanların "bu insanlar için yararlıdır" demesi "bunun insanlara yararlı olduğu" anlamına gelmez. İnsani olarak tasarlanan değerlerin yalnızca insanlar için olduğunu öne sürmek yanıltıcı olur. "İnsanlar ona değer vermese bile dünya üzerindeki yaşam bir değerdir." savı Naess'e göre sezgiye dayanarak da öne sürülebilir (Naess, 2005c: 147). Naess'in düşüncesine göre insanlar kimlik duygusunun kapsamına bitkileri, hayvanları, ekosistemleri ve yeryüzünün kendisini de alma potansiyeline sahiptir. İnsanların kaderi de böyle olunca doğayı denetleme ve onun üzerinde tahakküm kurma değil, insanın eşsiz bir düşünme yeteneğine sahip olması, bilinçli davranışların insana özgü bir nitelik olması ve alet yapma yaratıcılığıyla apayrı bir yere sahip olmasıyla belirlenmektedir. Özetle, derin ekoloji açısından tüm canlı sistemleri kendi başlarına değerlidir (Metzner, 1994: 28).

Sonuç

Derin ekoloji yaklaşımı genel olarak değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır (Naess, 2005ç: 152):

1. Yeryüzünde yaşamın insan ve diğer yaşam formlarının gelişmesinin kendi içinde bir değeri vardır. İnsan dışı yaşam formlarının değeri, dar insan amaçlarına hizmet etmedeki kullanışlılıklarından bağımsızdır.

2. Yaşam formlarının çeşitliliği ve zenginliği, kendi içinde bir değere sahiptir ve dünya üzerindeki yaşamın gelişmesine katkıda bulunur.
3. İnsanların yaşamsal gereksinimlerini karşılamak dışında bu çeşitliliği ve zenginliği azaltmaya hakkı yoktur.

İnsanmerkezci yaklaşımı bir bütün olarak ortaya koymanın zorlukları vardır. Bu zorluk değer yaklaşımının incelenmesinde de kendini göstermektedir. Bu çerçevede bakıldığında Martell ve Murdy gibi kısmen farklı görüşleri savunanlar olsa da insanmerkezcilikte içsel değere sahip tek varlık insan olarak görülmektedir. Bununla beraber çevremerkezcilikte insan dışındaki varlıklar da içsel değere sahiptir. Derin ekolojideki doğada var olan her şeyin (canlı-cansız) içsel değerinin olduğu görüşü onu insanmerkezci yaklaşımdan uzaklaştırmaktadır. Belirtildiği gibi kendini gerçekleştirme ilkesinde her varlık (canlı-cansız) içsel değere sahiptir. Onlara araçsal değer yüklenmez. İnsanmerkezcilik ise insan dışındaki varlıkları insan gereksinimlerini gidermek için kullanılabilir araçlar olarak görmektedir.

Çevremerkezciliğe göre insansal amaç ve çıkarlardan, insana yararlı olup olmadıklarından bağımsız olarak cansız varlıkların, bitkilerin, hayvanların içsel değeri vardır. Derin ekolojide ise çevremerkezciliğe benzer şekilde canlı veya cansız her varlık bir çıkara ve insanlara olan faydalarından bağımsız olarak içsel değere sahiptir; onlara araçsal değer yüklenmez.

Her ne kadar insana faydasından bağımsız olarak değer yüklense de değer yükleyen insan olması bu yaklaşımda var olan insanmerkezci bir bakışın yadsınamayacağını gösterir. Çünkü insanmerkezci yaklaşımda kendinde veya başka varlıklarda değer bulan, onlara değer yükleyen özne insandır. Zaten değer veren özne insandır; sivrilineklerin dağa, taşta, ağaca ve benzerlerine değer vermesi söz konusu olamaz. Diğer yandan bütün değerleri insanlıkla ilişkilendirmenin insanmerkezci bir yaklaşım olacağına Naess de farkındadır.

Çalışmada bir bütün olarak ele alındığında, derin ekoloji hareketinin benimsediği değer yaklaşımının hem insanmerkezciliğin hem de çevremerkezciliğin özelliklerini kısmen barındırmakta olduğu, ancak çevremerkezciliğin özelliklerinin daha ağır basmakta olduğu tespit edilmiştir.

Sonnotlar

¹ Eş anlamlıları: içsel değer (*intrinsic value*), doğasında bulunan değer (*inherent value*) dir.

² Araçsal değer, bir varlığın, bir kişinin arzu ettiği bir sonuca ulaşmada bir araç olarak sahip olduğu değerdir. İçsel değer, basit olarak bir şeyin sahip olduğu değerdir. Kendisine değer verenler için hiçbir cazibe yaratmasına gerek yoktur. Basit olarak değerlidir ve bağımsız olarak onu değerli bulan herkese aittir.

³ Murdy, bu görüşünü insanmerkezciliğin modern versiyonu olarak betimler (Tepe, 1999: 48).

⁴ Bu çerçevede bir Afrika atasözünü hatırlatmakta fayda vardır: "Arslanlar kendi tarihlerini yazana kadar avcı hikâyeleri okumaya devam edeceğiz."

⁵ İnsanmerkezcilik ile çevremerkezcilik arasında ayırım yapmanın zorluklarından birisi yazarların görüşlerini savunmamasıdır.

Kaynakça

Aristoteles (1983). *Politika*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Armstrong S J ve Boetzler R G (1993). Ecocentrism. İçinde: Armstrong S J vd. (der.), *Environmental Ethics Divergence and Convergence*, New York: Mc Graw-Hill, 369-372.

Benton T (2007). Deep Ecology. İçinde: Pretty J vd. (der.), *The Sage Handbook of Environment and Society*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications, 78-90.

Bookchin M (1993). Deep Ecology, Anarchosyndicalism, And The Future of Anarchist Thought. *Deep Ecology&Anarchism*, London: Freedom Press, 47-58.

Bookchin M (1994). *Özgürlüğün Ekolojisi*. Çev. A Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Bookchin M (1996). *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*. Çev. R G Ögdül, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Capra F (1995). Deep Ecology A New Paradigm. İçinde: Sessions G (der.), *Deep Ecology for the Twenty-First Century*, Boston & London: Shambala, 19-25.

Carter N (2001). *The Politics of the Environment Ideas, Activism, Policy*. Cambridge University Press.

Çınar T (2001). Çevremerkezcilik ve Derin Ekoloji Akımı. *Cevat Geray'a Armağan*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları: 25, 265-279.

Çoban A (2002). Çevreciliğin İdeolojik Unsurlarının Eklemlenmesi. *SBF Dergisi*, 57(3), 3-30.

Des Jardins J R (2006). *Çevre Etiği*. Çev. R Keleş, 1. baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

26 Şakacı K B (2013). Değer Kavramı Ekseninde Derin Ekoloji Yaklaşımının Çözümlemesi. *Mülkiye Dergisi*, 37(1), 9-29.

- Dobson A (2001). *Green Political Thought*. 3. Baskı, London and New York: Routledge.
- Dubos R (1973). A Theology of The Earth. İçinde: Barbour I G (der.), *Western Man And Environmental Ethics*, Addison-Wesley Publishing Company, 43- 54.
- Eckersley R (1992). *Environmentalism and Political Theory, Toward an Ecocentric Approach*. State University of New York Press.
- Ertan B (1998). Canlı Hakları: Çevrebilim Açısından. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Garner R (2000). *Environmental Politics: Britain, Europe and the Global Environment*. 2. Baskı, St. Martin's Press Inc.
- Görmez K (2003). *Çevre Sorunları ve Türkiye*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hayward T (1998). *Political Theory and Ecological Values*. New York: St. Martin's Press
- İmga O (2006). Küreselleşen Çevresel Krize, Hâkim Paradigma Dışı Bir Bakış Olarak Derin Ekolojik Yaklaşım. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 86.
- Kealey D A (1990). *Revisioning Environmental Ethics*. New York: State University of New York.
- Keleş İ vd. (2005). *Çevre Kalkınma ve Etik*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Keleş R vd. (2009). *Çevre Politikası*. 6.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş R ve Ertan B (2002). *Çevre Hukukuna Giriş*. 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kılıç S (2008). *Çevre Etiği*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Leopold A (2005). Toprak Etiği. İçinde: Özdağ U (der.), *Edebiyat ve Toprak Etiği*, Ankara: Ürün Yayınları, 141-165.
- Martell L (1994). *Ecology and Society: An Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Metzner R (1994). Ekoloji Çağı. İçinde: Tamkoç G (der.), *Derin Ekoloji*, İzmir: Ege Yayıncılık, 25-32.
- Morris B (1993). Reflection on 'Deep Ecology'. *Deep Ecology&Anarchism*, London: Freedom Press, 37-46.
- Murdy W. H (1975). Anthropocentrism: A Modern Version. *Science*, New Series, 187(4182), 1168-1172.
- Naess A (1988). The Basics of Deep Ecology. *Resurgence*, 126 (Jan-Feb), 4-7.
- Naess A (1992). *Ecology, Community And Lifestyle (Outline of An Ecosophy)*. (Translated and revised by D Rothenberg), Cambridge: Cambridge University Press.
- Naess A (1994). Derin Ekolojinin Temelleri. İçinde: Tamkoç G (der.), *Derin Ekoloji*, İzmir: Ege Yayıncılık, 9-16.
- Naess A (1995a). The Deep Ecology Movement: Some Philosophical Aspects. İçinde:
- Şakacı K B (2013). Değer Kavramı Ekseninde Derin Ekoloji Yaklaşımının Çözümlemesi. *Mülkiye Dergisi*, 37(1), 9-29.

Sessions G (der.), *Deep Ecology for the Twenty-First Century*, Boston & London: Shambala, 64-84.

Naess A (1995b). The Shallow And The Deep, Long - Range Ecology Movements: A Summary. İçinde: Sessions G (der.), *Deep Ecology for the Twenty-First Century*, Boston & London: Shambala, 151-155.

Naess A (2005a). The Deep Ecology "Eight Points" Revisited. İçinde: Glasser H vd. (der.), *The Selected Works of Arne Naess, Deep Ecology of Wisdom*, The Netherlands: Springer, 57-66.

Naess A (2005b). Antifascist Character of the Eight Points of the Deep Ecology Movement. İçinde: Glasser H vd. (der.), *The Selected Works of Arne Naess, Deep Ecology of Wisdom*, The Netherlands: Springer, 93-101.

Naess A (2005c). Sustainability! The Integral Approach. İçinde: Glasser H vd. (der.), *The Selected Works of Arne Naess, Deep Ecology of Wisdom*, The Netherlands: Springer, 139-148.

Naess A (2005). Expert Views on the Inherent Value of Nature. İçinde: Glasser H vd. (der.), *The Selected Works of Arne Naess, Deep Ecology of Wisdom*, The Netherlands: Springer, 149-184.

Naess A (2005d). The Politics of the Deep Ecology Movement. İçinde: Glasser H vd. (der.), *The Selected Works of Arne Naess, Deep Ecology of Wisdom*, The Netherlands: Springer, 201-218.

Naess A (2005e). Sustainable Development and Deep Ecology. İçinde: Glasser H vd. (der.), *The Selected Works of Arne Naess, Deep Ecology of Wisdom*, The Netherlands: Springer, 563-575.

Norton B G (1993). Environmental Ethics and Weak Anthropocentrism. İçinde: Armstrong S J vd. (der.), *Environmental Ethics Divergence and Convergence*, New York: Mc Graw-Hill, 286-289.

Önder T (2003). *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*. Ankara: Odak Yayınevi.

Özdağ U (2005). *Edebiyat ve Toprak Etiği*. Ankara: Ürün Yayınları.

Pepper D (1995). *Eco-socialism*. London and New York: Routledge.

Rothenberg D (1992). Introduction. İçinde: Naess A, *Ecology, Community And Lifestyle (Outline of An Ecosophy)*, Cambridge: Cambridge University Press, 1- 22.

Saygılı A (2009). *Radikal Çevreci Hareketin Bir Taktiği Ekolojik Sabotaj*. Ankara: A.Ü.H.F. Yayınları.

Sessions G (1995). Preface. İçinde: Sessions G (der.), *Deep Ecology for the Twenty-First Century*, Boston & London: Shambala, ix-xxviii.

Tamkoç G (1994a). Derin Ekolojinin Genel Çizgileri. *Birikim*, 57-58, 87-91.

Tamkoç G (1994b). Derin Ekolojinin Temel Çizgileri. İçinde: Tamkoç G (der.), *Derin Ekoloji*, İzmir: Ege Yayıncılık, 93-105.

Tamkoç G (1994c). Giriş. İçinde: Tamkoç G (der.), *Derin Ekoloji*. İzmir: Ege Yayıncılık, 1-5.

Tepe H (1999). Çevre Etiği: 'Toprak Etiği' mi yoksa 'İnsan Etiği' mi?. *Felsefelogos*, 6, 41-56.

Ünder H (1996). *Çevre Felsefesi*. Ankara: Doruk Yayıncılık.

Ünder H (1997). Çevre Ahlakı: İnsanmerkezcilik ve Çevremerkezcilik. *Ada Kentliyim*, 10, 82- 87.

White L (1967). The Historical Roots of Our Ecological Crisis. *Science*, 155(3767), 1203-1207.

Zimmerman M E (1994). *Contesting Earth's Future, Radical Ecology and Postmodernity*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

